

Kees de Groot

Een pleidooi voor twijfel in het denken over religie en samenleving

Voorheen werd het onderwerp 'geloven' bewust buiten de deur gehouden, tegenwoordig kun je er niet meer omheen – zo is tegenwoordig de gangbare gedachte. Bij de gelijktijdige presentatie van het kloeke handboek Religie in Nederland en het expertisecentrum Religie en Samenleving, werd echter volop ruimte geboden aan sceptici die graag terug zouden gaan naar de seculiere jaren zeventig en tachtig¹. Het gaat in het publieke debat nu wel erg lang en veel over religie, vinden zij.

Terecht, vonden CDA-minister Ernst Hirsch Ballin, de jonge garde van de aanwezige coalitiepartijen en 'publiek theoloog' Erik Borgman. De aanwezige pers, met name Arendo Joustra (Elsevier, Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren), vond het echter wel mooi geweest met al die aandacht voor religie. De gelovigen kwamen nu wel voldoende aan hun trekken. Socioloog Dick Pels, van wie onlangs de titel *Opium van het volk* verscheen, trad op als horzel door bij uitgerekend deze gelegenheid te pleiten vóór secularisering en tegen voorkeursbehandelingen voor religieuze gelovigen (zoals bij de bescherming tegen kwetsen).² Dominee Eppe Gremdaat (Paul Haenen) prikte nog even door met een briljante tirade tegen zelfvoldane geloofszekerheid ('Kent u die uitdrukking?'). Al die prekende, gekwetste, tiranniserende, ongrijpbare gelovigen. Kan het niet wat minder?

De centrale vraag

'Hoe zou je redelijkerwijs over de samenleving dienen te denken in verhouding tot een religieus gezichtspunt?' Dat is de vraag die bij dit soort debatten centraal staat. Bij zo'n vraagstelling dien je onmiddellijk alert te zijn: worden 'rede' en 'religie' hier niet bij voorbaat als tegenpolen neergezet? Dat zijn ze naar mijn mening in ieder geval niet. 'Rede' en 'religie' zijn constructies, waar overigens best mee te werken valt, die niet tegenover elkaar staan, maar door elkaar heen

TD 27

Signalement

lopen. In het denken over hun onderlinge verhouding is het uitgangspunt vaak de rede, steekwoord voor algemeen communiceerbare, te aanvaarden of te betwisten inzichten (typisch voorbeeld: de wetenschap). 'Religie' verschijnt dan als steekwoord voor inzichten die voortkomen uit overgave aan een specifieke autoriteit (God, een bijzonder persoon of een heilig boek). Soms blijken die inzichten verrassend met elkaar overeen te komen. Zo komt het rooms-katholicisme zeer redelijk over met zijn afwijzing van de doodstraf als inbreuk op de menselijke waardigheid. En soms komt het zeer onredelijk over, zoals met het geloof in de maagdelijke geboorte van Onze Lieve Heer of in Zijn lichamelijke opstanding.

We kunnen ook vertrekken bij 'religie'. Dan bevinden we ons in een gemeenschap die gericht is op wat mens en wereld overstijgt. Dat wordt uitgedrukt in verhalen, liederen en ander vormen van communicatie. Daar worden voorschriften aan verbonden en leerstellingen en er worden zorgvuldig geregisseerde rituele handelingen uitgevoerd. En die zijn weer op uiteenlopende manieren verbonden met persoonlijke belevingen, die soms ook aan de leer ontstijgen zoals in de mystiek. Slechts een deel, een klein deel, van waar het in religie om gaat, zou zo bezien in strijd kunnen geraken met de rede. We hebben het immers ook niet over het conflict tussen rede en spel, of rede en sport. 'Het is een misvatting te denken dat het in religie alleen maar over geloven zou gaan,' zegt rabbijn Elisa Klapheck.³ Religie is niet de tegenpool van de rede maar iets anders: beleving, gedrag, eredienst en inderdaad: óók overtuigingen. Veel 'redelijke' inzichten zijn tegelijk 'religieuze' inzichten, bijvoorbeeld het idee dat alle mensen gelijke rechten hebben. Toch kunnen zich in concrete gevallen allerlei verschillen voordoen, want vanuit religie worden ook opvattingen en gedragingen gepropageerd voor de wereld waarin we leven. Met deze vooropmerkingen ga ik het debat in over rede, religie en samenleving.

Het debat in

De eerste constellatie in het debat zie ik als het denken over de samenleving vanuit rede én religie. Deze traditie heeft oude, wellicht de oudste, papieren. Deze is in de moderne tijd de positie van het confessionalisme (het CDA), een positie die ik ook herken in een project als 'Religie en samenleving' van Forum. De islam (want dat is natuurlijk de voornaamste aanleiding), en in het verlengde daarvan religie en religies in het algemeen, moeten serieus worden genomen, is de boodschap. En dan niet alleen als maatschappelijke realiteiten, maar ook als in principe waardevolle tradities met opvattingen over de maatschappij, al moet die wel volgens haar eigen logica worden bestudeerd en bestuurd. Het religieus geïnspireerd denken wordt hier naar voren geschoven, een *move* die we subtieler terugzien in de verkenning *Geloven in het publieke domein* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). Rede en religie gaan hier *intern* de discussie aan, bijvoorbeeld: hoe autonoom staat de christendemocratie als politieke stroming ten opzichte van de christelijke religie – of staat ze misschien ook open voor waarden vanuit de islam?

De tweede constellatie is het denken over de samenleving vanuit de rede, in plaats van vanuit religie. Met dit program is en wordt er in de politiek geageerd tegen de confessionele benadering, ten faveure van een bijvoorbeeld liberale onverschilligheid ten aanzien van het geloof (VVD) of zelfs een 'wetenschappelijk-socialistische' strijd ertegen (zoals de strenge voorloper van de PvdA, de SDAP, placht te doen). Er zou gestreefd moeten worden naar een seculiere staat

en de dominantie van een seculiere denkwijze, minstens in het publieke domein. Voorrangsregels voor kerk, moskee en religie zijn hier uit den boze.

Aan deze traditie van secularisme ontspruit ook mijn eigen, eerste, vak: de sociologie. Auguste Comte, grondlegger van het positivisme, en Karl Marx wilden de religie inruilen voor de sociologie respectievelijk de kritische filosofie. Beiden gelden als grondleggers. En in meer recente tijden stelt de Amsterdamse school van Johan Goudsblom en Abram de Swaan het niet veel anders. Sociologen zijn mythenjagers, zeggen ze hun leermeester Norbert Elias na: sociologie bestrijdt valse voorstellingen. De inhoud van de zogenaamde mythen zelf krijgen bijgevolg slechts summier de aandacht. Kritische geesten uit het religieus verleden worden met terugwerkende kracht in het eigen, atheïstische, kamp getrokken. De interne (godsdiens)t kritiek wordt extern voortgezet. Sociologie poneert zich, in wetenschappelijke verhulling, als een alternatieve levensbeschouwing.

Bij denkers als Pierre Bourdieu krijgt deze benadering een reflexieve wending waardoor religie (bijvoorbeeld het christendom) en rede (bijvoorbeeld sociologie) naast of tegenover elkaar komen te staan, in plaats van achter elkaar. Zo krijgen we de derde constellatie in beeld: het denken over religie en samenleving vanuit de rede. Hier vervalt de positivistische overtuigdheid van het eigen gelijk en maakt plaats voor een besef van de relativiteit van de eigen positie en het eigen vertoog. Hier krijgt religie wel uitvoerige aandacht, ook in haar parallellen met wetenschap en politiek. De, nog steeds, seculiere, sociologische benadering wordt niet verkocht als '(meer) waar' maar uitdrukkelijk als 'beter', met besef van de eigen waardengebondenheid. Deze benadering zien we ook in de politiek. Genoemde collega Dick Pels heeft zich in de jaren negentig sterk gemaakt voor de introductie van Bourdieu in Nederland en propageert nu het links-liberale relativisme, deels via denktank *Waterland*. Religie krijgt weer aandacht, in kritische zin en met sympathie voor de vrijzinnige, relativerende benadering. Maar de twijfel aan het eigen gelijk wordt al snel verlaten. Godsdienst heet bij hem toch, net als bij Marx, weer 'opium van het volk'. Uit analyse van internationaal vergelijkend onderzoek blijkt namelijk dat religie floreert bij bestaansangst: de roes van de valse troost. Pels wenst de armoedzaaiers toe dat het licht van de voortdurende twijfel hen moge verlichten. Bij de leiding van GroenLinks (Femke Halsema) en D66 (Alexander Pechtold, *Trouw*, 20 september 2008) vinden we medestanders: geloof *mág*, ook het te bekritisieren fundamentalistisch geloof, en het mag zich ook vertonen in de publieke ruimte – conflict hoort nu eenmaal bij democratie - zolang die, soms bizarre, geloofsuitingen maar binnen de grenzen van de rechtsstaat blijven. Het engagement met de pluriforme democratie staat voorop.

Twee gezichten

Deze open, kritische houding, die de eigen overtuiging niet verabsoluteert, en van daaruit strijdt tegen allerlei vormen van fundamentalisme spreekt mij aan. Maar het door Pels geboden perspectief lijdt nog steeds aan een secularistische vertekening. Religie 'opium van het volk? Ik meen, vanuit een rede die zich ook laat informeren door wat religie zegt en doet, dat dit geen adequate weergave is. Religie is inderdaad vaak een conservatieve kracht, maar zowel Obama als Osama laten zien dat religieuze overtuigingen evenzeer gericht kunnen zijn op verandering en omwenteling. Deze voorbeelden brengen gelijk naar voren dat een conservatieve werking niet per se negatief hoeft te worden gewaardeerd: wat is er op zichzelf mis met het bieden van troost en met het behoud van

Signalement

sociale ordeningen? Bovendien hanteert Pels, net als Marx, hier een oneigenlijk argument. Uit de bevinding dat religie floreert bij bestaansangst volgt niet dat religieuze inzichten onwaar of waardeloos zijn. Zeker biedt een onveilige positie een eigen toegang tot ideeën over wat belangrijk is in het leven. Wellicht stellen deze ideeën zelfs meer voor, dan die wij verzinnen vanuit onze meer comfortabele positie. Daarover moet een inhoudelijk debat worden gevoerd, waarbij de deelnemers zich de moeite zullen moeten getroosten om elkaar te verstaan.

Ik pleit dus voor reflexief denken over religie en samenleving, met openheid voor wat religie ons kan leren. Als katholieke jongen heb ik altijd meegekregen dat God een Mysterie is, maar dat Hij het goed met ons voor heeft. Als student sociologie heb ik geleerd dat je altijd moet blijven twijfelen en kritische vragen stellen omdat zo'n houding je dichter bij de waarheid brengt. Twee gezichten van dezelfde basisovertuiging, lijkt me. Deze liefde voor de onbereikbare waarheid mag wel wat vaker en hartstochtelijker worden uitgedragen. De wereld wordt er niet leuker noch inzichtelijker op wanneer de overtuigdheid van het eigen gelijk, seculier ('Wat een onzin!') of religieus ('Godslastering!'), het debat regeert.

Dr. C.N. de Groot is godsdienstsocioloog en docent praktische theologie aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg. Hij is lid van de redactie. C.N.degroot@uvt.nl

Noten

1. M. ter Borg, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper & R. Plum, *Handboek religie in Nederland. Perspectief: overzicht-debat*, Meinema, Zoetermeer 2008. Boekpresentatie: Forum, 20 november 2008, Den Haag.
2. D. Pels, *Opium van het volk. Over religie en politiek in seculier Nederland*, De Bezige Bij, Amsterdam 2008.
3. *Religie en samenleving. Achtergronden, feiten, meningen*. Forum, Utrecht 2008.